

KALBOTYRA/ LINGUISTICS

Ar dvikalbiame žodyne reikalingi papildomi antraštynai?

Danguolė Melnikienė

Anotacija. Ne vienas didelės apimties dvikalbis žodynas prie savo pagrindinės dalies – korpuso – pateikia įvairių papildomų dokumentų, kurie leksikografinėje literatūroje vadinami „papildomais antraštynais“ arba tiesiog žodyno priedais. Išdėstyti prieš korpusą ar po jo, šie priedai dažniausiai skiriami vienos ar abiejų gretinamų kalbų gramatikos aprašams, toponimams (hidronimams ir oikonimams) ir dažniausiai vartojamų užsienio kalboje sutrumpinimų sąrašams. Tačiau pastaruoju metu įvairiose Europos leksikografinėse mokyklose vis dažniau kalbama apie tai, kad žodynuose iš viso derėtų vengti priedų, o juose esančią informaciją pagal galimybes įtraukti į patį leksikografinio leidinio tekstą. Savo nuomonę mokslininkai grindžia tuo, jog kiekvienas papildomos informacijos šaltinis žodyne pareikalauja iš vartotojo, ieškančio norimo leksinio vieneto, papildomų laiko ir energijos sąnaudų. Be to, jei vartotojas nėra tinkamai susipažinęs su žodyno struktūra, jis iš viso gali neįtarti, jog dar kažkokią papildomą informaciją galima susirasti ne žodyno tekste. Taigi šio darbo tikslas, remiantis analitiniu ir aprašomuoju metodu, panagrinėti po 2000-ųjų metų Lietuvoje leistų didelės apimties žodynų priedus ir įvertinti, kiek iš juose esančios informacijos būtų įmanoma perkelti tiesiogiai į žodyno straipsnius ir ar tai yra visuomet tikslinga.

Reikšminiai žodžiai: *papildomas antraštynas, gramatikos aprašas, papildomos informacijos šaltinis.*

Įvadas

Pastaruoju metu leksikografijoje apie žodyną vis dažniau kalbama kaip apie sudėtingą visumą, turinčią ne vieną, o kelis struktūrinius lygmenis: megastruktūrą (bendrąją žodyno struktūrą), makrostruktūrą (straipsnių išdėstymo tvarką) ir mikrostruktūrą (straipsnio sandarą). Taip yra todėl, kad ne vienas didelės apimties dvikalbis žodynas prie savo pagrindinės dalies – korpuso – pateikia įvairių papildomų informacinių dokumentų, kurie leksikografinėje literatūroje vadinami „papildomais korpusais“, „papildomais antraštynais“ ar tiesiog „žodyno priedais“. Tačiau specialiai šiai problemai skirtų darbų iki šiol yra gana mažai¹. Galbūt iš tiesų šiandieninėje situacijoje, kai bendrieji lietuviški dvikalbiai žodynai yra palikti likimo valiai (per pastarąjį dešimtmetį jų pasirodė apie keturiasdešimt, o recenzijų – vos viena kita²), pirmiausia reikėtų tyrinėti jų korpusą. O galbūt apskritai derėtų atsisakyti visų „papildomų antraštynų“, o juose esančią informaciją įtraukti į žodyno korpusą? Taigi šio darbo tikslas – panagrinėti po 2000-ųjų metų Lietuvoje leistų didelės apimties žodynų priedus ir, remiantis analitiniu bei aprašomuoju metodais, įvertinti, kiek iš juose esančios informacijos būtų įmanoma perkelti tiesiogiai į žodyno straipsnius ir ar tai yra visuomet tikslinga.

Žodynas ir tai, kas nėra žodynas

R. R. K. Hartmann, G. James, kalbėdami apie anglų kalbos

žodynų struktūrą (Hartmann, James, 1998, p.92), išskiria net septynias įvadinės dalies (*title page, contents, preface, consultants, user's guide, abbreviations, grammar*) ir aštuonias baigiamosios dalies (*names, weighs, measures, symbols, conventions, quotations, proverbs, index*) sudedamąsias, t. y. net penkiolika dokumentų, kurie tiesiogiai nėra paties žodyno tekstas. Lietuvių ir rusų leksikografijoje jų paprastai priskaičiuojama kur kas mažiau: išskiriami keturi įvadinės dalies komponentai (pratarinė, žodyno sandaros aprašas ar naudojimosi žodynu taisyklių paaiškinimas, žodyno šaltinių ir santrumpų sąrašas), o priedų – keturi ar penki (abiejų ar vienos kalbos trumpas fonetikos, gramatikos aprašas, tikrinių vardų sąrašas, baigiamasis žodis ir pan.) (žr. Jakaitienė, 2005, pp.33-34; Берков, 2004, p.192). Tačiau akivaizdu, kad vieni išvardytieji dokumentai – pratarinė, žodyno sandaros aprašas ar naudojimosi žodynu taisyklių paaiškinimas, žodyno šaltinių ir santrumpų sąrašas – skirti tiesiogiai žodyno tekstui aiškinti, o kiti – abiejų ar vienos kalbos trumpas fonetikos, gramatikos aprašas, tikrinių vardų sąrašas – pateikia informaciją, veikiau susijusią su viena ar abiem gretinamomis kalbomis, bet ne su pačiu žodynu. Būtent šio tipo informacija ir turima omenyje, kai keliamas klausimas, ar bendruosiuose dvikalbiuose žodynuose iš viso nevertėtų vengti priedų, o juose esančius duomenis pagal galimybes įtraukti į žodyno korpusą (Rey, 2008, p.124; Marelllo, 1989, p.39; Берков, 2004, p.206; Кудашев, 2007, p.333). Savo nuomonę mokslininkai grindžia tuo, kad kiekvienas papildomas informacijos šaltinis žodyne pareikalauja iš vartotojo, ieškančio norimo leksinio vieneto, papildomų laiko ir energijos sąnaudų. Be to, jei vartotojas nėra tinkamai susipažinęs su žodyno struktūra, jis iš viso gali neįtarti, jog dar kažkokią informaciją įmanoma susirasti ne žodyno tekste. Panagrinėkime įvairius lietuviškų dvikalbių žodynų priedus, juose pateikiamos

¹ Apie įvairius žodyno struktūrinius lygmenis yra rašę Pruvost (2006, p.56); Берков (2004, p.196); Кудашев (2007, p.335); Melnikienė (2009).

² Iki šiol mūsų šalyje buvo paskelbta tik viena išsami D. Barauskaitės-Mikkelsen recenzija, skirta „Lietuvių-norvegų kalbų žodyno“ analizei (Barauskaitė-Mikkelsen, 2002). Paradoksalu, jog kelios recenzijos apie Lietuvoje išleistus dvikalbius žodynus, gretinančius lietuvių ir italų kalbas, buvo atspausdintos užsienyje (Jurkevičius (2004), Lanza (2003, 2007)).

informacijos pobūdį ir jų funkcionalumą.

Gramatikos aprašai

Kam apskritai reikalingos gramatikos apžvalgos dvikalbiame žodyne?

Kai kurie leksikografs yra įsitikinę, kad tokie aprašai yra neatsiejama leidinio dalis, nes

„leidžia vartotojui pakankamai išsamiai susipažinti su atitinkamomis aprašomųjų kalbų sistemomis, taip pat iš esmės sutauptyti vietos žodyno straipsniuose, besikartojančią informaciją sudedant į atskirą skyrį“ (Кудашев, 2007, p.348).

Ypač svarbu integruoti gramatikos apžvalgas į leidinio megastruktūrą, „jei žodyną sudaro dviejų labai skirtingos gramatinės struktūros kalbų žodžiai“, tuomet jos yra „laikytinos svarbiausia priedų dalimi“ (Jakaitienė, 2005, p.135). Tuomet apžvalgos yra ne tik pageidautinos, bet ir „būtinės, nes žodynas – vientisas ir autonominis vertimo instrumentas“ (Берков, 2004, p.196). Jei žodynas yra dvikryptis, t. y. skirtas abiejų kalbinių bendruomenių atstovams, pageidautina, kad visa gramatinė informacija būtų pateikta abiem gretinamomis kalbomis.

Pagal šį reikalavimą parengtos gramatikos apžvalgos lietuvių leksikografijoje kol kas yra veikiau išimtis, negu taisyklė: abiejų kalbų gramatikos priedus galima rasti vos keliuose aktyviuosiuose žodynuose: „Lietuvių-norvegų kalbų žodyne“, „Naujame lietuvių-anglų kalbų žodyne“, „Didžiajame lietuvių-anglų kalbų žodyne“, „Lietuvių-ispānų kalbų žodyne“³. Trumpai panagrinėkime juos.

LNKŽ, kuris neabejotinai yra pirmasis aktyvusis žodynas Lietuvoje, parengtas pagal šiuolaikinius leksikografijos principus, visa papildoma gramatinė informacija apie abi kalbas yra pateikiama leidinio gale. Šie aprašai yra analogiškos struktūros ir turinio, nes juose yra pristatytos tiek norvegų ir lietuvių kalbų fonologinės sistemos, tiek pagrindinės kalbos dalys (daiktavardis, veiksmažodis, būdvardis, skaitvardis,rieveiksmis, įvardis). Tačiau nors abiejų kalbų fonetikos ir gramatikos apžvalgos savo struktūra bei turiniu yra analogiškos, norvegų kalbai (t. y., aktyviajam vartotojui) skirtas priedas yra kiek ilgesnis, informacinė medžiaga jame išdėstoma išsamiau, pasitelkiant aprašomąjį būdą (lietuvių kalbos gramatikos reiškiniams aiškinti naudojamos lentelės, o ne aprašymas). Nors šį žodyną autoriai skyrė „ir lietuviams, ir norvegams“ ir stengėsi „atsižvelgti į abiejų vartotojų interesus (LNKŽ, 2001, p.5), taip parengti priedai pirmiausia yra orientuoti į lietuvių, kuris, be abejo, yra pagrindinis leidinio vartotojas.

Dar daugiau dėmesio verčiamosios (t. y. anglų, ispanų), o ne pagrindinės (lietuvių) kalbos fonetikai ir gramatikai skiriama DLAKŽ, NLAKEŽ⁴ bei LISKŽ. LISKŽ atveju net būtų galima kalbėti apie didelę disproporciją tarp priede nagrinėjamų lietuvių ir ispanų kalbų gramatinių temų

³ Toliau šie žodynai bus žymimi atitinkamais trumpiniais: LNKŽ, NLAKEŽ, DLAKŽ, LISKŽ.

⁴ Tai atspindi net pačioje NLAKEŽ struktūroje: anglų kalbos aprašas dedamas leidinio pradžioje, jo įvadinėje dalyje, o lietuvių kalbos – po korpuso, tarp kitų priedų. Pasak Betty Kirkpatrick, į megastruktūros dalis, esančias prieš korpusą, paprastai žiūrima kaip į būtinas sėkmingam darbui su žodynu. O dalys, randamos po korpuso, veikiau laikomos „naudinga pūošmena“, „balastu“ (cit. pgl. Кудашев, 2007, p.335).

apimties. Pavyzdžiui, ispaniškame apraše, kuris suskirstytas į kelis skyrius, nuodugniai pateikiama pagrindinė informacija apie šiuos ispanų kalbos aspektus: morfologiją (daiktavardžių ir būdvardžių giminę, skaičių; veiksmažodžių *ser* ir *estar* su būdvardžiais ir dalyviais vartojimo ypatumus bei veiksmažodžių asmenavimo lentelės), sintaksę. Tačiau duomenys apie lietuvių kalbos gramatiką yra labai fragmentiški, apsiribojama beveik tik fonetiniu aprašu ir morfologinė lietuvių kalbos veiksmažodžių klasifikacija bei kai kuriomis veiksmažodžių asmenavimo ypatybėmis.

Vadinasi, nors šiame žodyne formaliai pateikiamos abiejų gretinamų kalbų gramatikos apžvalgos, faktiškai yra tik vienos jų – tos, į kurią verčiama – aprašas.

Kai kurių kitų lietuviškų dvikalbių žodynų sudarytojai ne nepretenduoja pateikti išsamios abiejų kalbų gramatikos apžvalgos, o tik mėgina panagrinėti vienus ar kitus jų aspektus. Pavyzdžiui, „Lietuvių-italų kalbų žodyne“ (2003; toliau – LITKŽ, 2003) be abiejų kalbų fonologinių sistemų aptarimo, pateikiami tik minimalūs ir fragmentiški duomenys apie lietuvių ir italų kalbų gramatiką: apie italų kalbą – trumpos pastabos apie asmenuotes bei netaisyklingų veiksmažodžių sąrašai su pagrindinėmis formomis, o apie lietuvių kalbą – priešdėlių aprašas. Kuo remiantis žodyno sudarytojas skyrė dėmesio būtent šiems, o ne kitiems gramatiniams reiškiniams, nėra aišku. Nors iš tiesų italams daug sunkumų kelia lietuviškų priešdėlių vartojimas ir su jų vartojimu yra susijęs gan esminis žodžio reikšmės pokytis, ne mažiau aktualu jiems būtų buvę susipažinti su daiktavardžių, būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių kaitymu linksniais, lietuviškų kirčiuočių ypatumais ir t. t. O, pavyzdžiui, lietuviams labai problematiška perprasti romanų kalboms būdingą artikelio kategoriją, – jiems būtų buvę labai pravartu pateikti pagrindinę informaciją apie pagrindines artikielių rūšis.

Beje, šis leidinys yra vienintelis Lietuvoje, kuriame lietuvių – pagrindinės žodyno kalbos – fonetikos apžvalga yra kur kas išsamesnė negu italų (kaip jau buvo minėta, paprastai išsamiau pateikiami verčiamajai kalbai skirti dokumentai). Tai yra visiškai dėsninga, nes kaip pagrindiniai žodyno vartotojai, pirmiausiai yra įvardijami ne lietuviai, o italai:

„šis Stefano Lanzos *Lietuvių-italų kalbų žodynas* – svarbi parankinė priemonė italams, kurie mokosi lietuvių kalbos, ir lietuviams, norintiems išmokti kalbėti ir rašyti itališkai“ (LITKŽ, 2003, p.6).

Tačiau daugumoje lietuviškų dvikalbių žodynų, išleistų po 2000-ųjų metų, jokių papildomų antraštynų, skirtų gramatikos apžvalgoms, iš viso nėra pateikiama. Viena jų – „Lietuvių-italų kalbų žodyne“ (2005; toliau – LITKŽ, 2005) – pratarinėje aiškiai nurodoma motyvacija, dėl ko žodyno „tiek itališkoje, tiek lietuviškoje dalyje“ buvo atsisakyta „detalesnių gramatinių paaiškinimų“. Aiškinti gramatiką, anot autorės, „yra gramatikos vadovėlių, ne žodynų funkcija“ (LITKŽ, 2005, p.8).

Ar tokia supaprastinta šių leidinių megastruktūra nepažeidžia šiuolaikinių žodyninkystės principų? Vienareikšmio ir aiškaus atsakymo į šį kaip, beje, ir į daugelį kitų, leksikografijoje išylančių klausimų, kol kas nėra. Todėl straipsnio pradžioje cituotai įvairių autorių nuomonei, kad

„gramatikos priedai ne tik pageidautini, bet ir būtini“, galima būtų priešpriešinti žymios italų leksikografe C. Marellio poziciją. Pasak mokslininkės, pristatant žodyną vartotojui, „visiškai teisėta tikėtis, kad šis jau yra susipažinęs su pagrindinėmis K2 (verčiamosios kalbos – D. M.) gramatikos taisyklėmis“. Taigi nėra jokios būtinybės specialiuose gramatikos prieduose bendrais bruožais jam pristatinti „aprašomųjų kalbų sistemų“. Kita vertus, visiškai natūralu, kad vartotojas, norėdamas išsiversti konkrečią žodyne pateiktą leksiką, susiduria su nemažai sunkumų: net ir mokėdamas pagrindines kalbos funkcionavimo taisykles, jis negali tiksliai žinoti, „kaip kiekvienas pateiktas žodis į jas reaguoja“. Bet ar „žodynas, kuris tėra tik žodynas“, ir jame esantys priedai iš tiesų galėtų padėti vartotojui, ar gali būti juose iš anksto numatyta begalė netipinių kalbos vartosenos atvejų? Mokslininkės nuomone, tai yra neįmanoma, todėl

„pateikti gramatikos aprašus su bendrosiomis K2 taisyklėmis yra prabanga, nereikalinga puošmena, kuri nebent leidžia išsiskirti konkurencinėje kovoje, ypač jei žodynai neišsiskiria jokiais inovaciniais bruožais“ (Marello, 1989, p.49).

Reikėtų atkreipti dėmesį į vieną svarbų momentą, kuris galbūt padėtų bent iš dalies išspręsti šią dilemą. Jei daugumoje lietuviškų dvikalbių žodynų gramatikos aprašų iš viso nėra, ar tai reiškia, kad jie apskritai jokios gramatinės informacijos neteikia? Kitaip tariant, ar sąvokos „gramatikos aprašas žodyne“ ir „gramatika žodyne“ yra tapачios?

C. Marellio, analizuodama papildomų dokumentų funkcionalumą dvikalbiuose leidiniuose, pabrėžia, jog „gramatikos pateikimas atskirame priede neatleidžia žodyno nuo jo pagrindinės specifinės užduoties: „pateikti gramatinę informaciją apie visus žodžius, apie kiekvienos lemos idiosinkrazinę apraišką“ (Marello, 1989, p.49). Vadinas, pratęsiant šią mokslininkės mintį, galima būtų konstatuoti, kad gramatika „grynuoju pavidalu“ (jos apžvalgos žodyno megastuktūros lygmenyje) ir gramatinė informacija, inkorporuota į žodyno mikrostruktūrą (tiesiogiai pateikta šalia lemos kiekviename straipsnyje), turėtų būti laikomos vienas kitą papildančiais, bet anaip tol nesutampančiais dalykais. Tai reiškia, kad sąvokos „gramatika žodyne“ ir „gramatikos aprašas žodyne“ yra toli gražu netapačios, o spręsti apie tai, ar žodynas apskritai teikia kokią nors gramatinę informaciją, galima tik įsigilinus į konkretaus leidinio tekstą.

Panagrinėkime keletą po 2000-ųjų metų Lietuvoje leistų lietuvių ir kelias romanų kalbas gretinančių aktyviųjų žodynų. Viena jų – LISKŽ – yra pateikiamos abiejų kalbų gramatikos apžvalgos, kitame – LITKŽ (2003) – tik kai kurie abiejų kalbų gramatikos aspektai, o dviejuose – aktyviuosiuose „Didžiajame lietuvių-prancūzų kalbų žodyne“ (toliau – DLPKŽ), LITKŽ (2005) – jokių gramatinių apžvalgų nėra.

Išivaizduokime situaciją, kai aktyviajam žodyno vartotojui lietuviui reikalinga gana banali informacija apie verčiamosios kalbos daiktavardžio giminę (beje, iš tiesų tai vienas iš esminių klausimų, kylančių besimokant romanų kalbų).

LISKŽ prieduose esančioje gramatikos apžvalgoje aprašoma verčiamosios kalbos daiktavardžio giminės kategorija, nurodomos pagrindinės vyriškosios ir moteriškosios

giminės galūnės⁵. Be abejo, tokia informacija galėtų būti harmoninga ir neatsiejama leidinio dalimi, jeigu ji būtų nuolat ir tiesiogiai pakartojama bei įtvirtinama žodyno straipsniuose. Deja, juose giminė nurodoma tik išimčių atvejais, „kai netinka minėtos pagrindinės taisyklės“ (LISKŽ, 2001, p.764). Tačiau ar tikrai pakanka giminę pažymėti tik tuomet, kai daiktavardžio galūnės yra netipiškos, jeigu „tipiškosios“ nusakomos daugiau nei dešimtimi taisyklių? Ko gero, nelabai, nes ne itin gramatiką mokantis vartotojas ne visuomet gali teisingai susiorientuoti (ypač kai prie reikšmės nepateikiama vartojimo pavyzdžių). Kartais susidaro įspūdis, kad šiame leidinyje gramatikos apžvalga ir žodyno tekstas nieko bendra tarpusavyje neturinys ir nesisiejantys dalykai.

C. Marellio nuomone, tokios „autonominės“ gramatikos apžvalgos, deja, yra „tik sąlygiškai naudingos“, nes dabartiniu metu „tradiciškai susiklostę tokie naudojimosi žodynais įpročiai“, „kad vartotojas arba randa tam tikrą informaciją prie jam reikalingo žodžio, arba jos nebeieško visai“ (Marello, 1989, p.46).

Būtų galima teigti, kad žodyno autorius, prieš paaukodamas gramatikos aprašui nemenką žodyno apimties dalį ir dėl to antraštyne atsakydamas tam tikro leimų skaičiaus, turėtų visapusiškai įvertinti to aprašo galimą naudą ir funkcionalumą. Be to, atskiru sandu į žodyno makrostruktūrą įtraukiant gramatikos aprašą, nereikėtų pamiršti ir dar vieno labai svarbaus momento: kiekvienas papildomas prie korpuso pateiktas dokumentas – tai dar vienas „įėjimas į žodyną“. Ieškodamas reikalingos gramatinės informacijos prie žodyno pateiktame apraše, vartotojas turi sugaišti nemažai papildomo laiko: „kuo daugiau tokių papildomų „įėjimų į žodyną“, tuo sunkiau juo naudotis“ (Берков, 2004, p.206).

Kito analizuojamo žodyno – LITKŽ (2003) – gramatikos priede italų kalbos daiktavardžio giminės kategorija nėra aprašoma, bet giminės žymėjimo principai išdėstomi prie morfologinių pastabų:

„kadangi dauguma italų kalbos vyriškosios giminės daiktavardžių baigiasi -o (daugiskaita -i), o moteriškosios giminės -a (daugiskaita -e), nuspręsta giminę nurodyti tik tais atvejais, kai žodis baigiasi kitaip, t. y. -e, -i, -u arba priebalsiu“ (LITKŽ, 2003, p.15).

Šio žodyno straipsniuose vartotojui orientuotis yra lengviau negu LISKŽ, nes italų kalboje giminės kategorija yra paprasčiau išreiškiama negu ispanų kalboje (jam viso labo reikia įsidėmėti tik po vieną vyriškosios ir moteriškosios giminės galūnę), o prie visų daiktavardžių, turinčių netipines galūnes, giminė yra pažymima, pavyzdžiui:

nusikaltimas crimine vyr; delikto; teis. reato; **serialas** telefilm vyr nkt, sėrial vyr nkt; **lenta** asse mot, tãvola ir t. t.

⁵ Vyriškosios giminės daiktavardžių galūnės:

-o: hijo (sūnus, vaikas), chico (vaikinas);

-je: garaje, paisaje, equipaje;

-l: árbol (medis), arancel (muitas) ir t. t. – iš viso šeši galūnių tipai.

Moteriškosios giminės daiktavardžių galūnės:

-a: niña (mergaitė), hija (dukra), traductora (vertėja), dormilona (miegalė);

-dad: verdad (tiesa), sinceridad (nuoširdumas), curiosidad (smalsumas) ir t. t. – iš viso penki galūnių tipai.

Vis dėlto paprasčiausia atrinkti daiktavardžių giminę LITKŽ (2005) vartotojui. Nors šio leidinio makrostruktūroje jokių gramatikos priedų nėra, tačiau žodyno straipsniuose prie kiekvieno itališko daiktavardžio, nesvarbu, ar jo galūnė taisyklinga ar netaisyklinga, nurodoma giminė:

eisena andatura *f.*, passo *m.*; **peilis** coltello *m.*; **šukė** scheggia *f.*, frantume *f.*, mezzo *m.*, coccio *m.* ir t. t.

DLPKŽ, kuriame taip pat nepateikiama jokia gramatikos apžvalga, kaip ir LITKŽ (2005), prie visų daiktavardžių nurodoma giminė. DLPKŽ giminės žymėjimas yra dar nuoseklesnis, nes ji nurodoma ne tik prie prancūziškųjų lietuviškų daiktavardžių-lemų atitikmenų, bet ir prie daiktavardžių, įeinančių į iliustracinių pavyzdžių sudėtį (šio žymėjimo principo atsisakoma tik tuomet, kai giminė „yra aiški iš šalia pavartoto būdvardžio ar determinanto“ (DLPKŽ, 2006, p.7)):

piev|a (1): (*nedidelė*) *pré n. m.*, (*kalnuose*) *prairie n. f.*; **vesti karves į ~q** mener les vaches au pré; **pjauti~q** faucher un pré; **~elė** pelouse *n. f.*, gazon *n. m.*; **pjauti ~elę** tondre le gazon, la pelouse; **pikantišk|as, -a** (1) 1) (*su aštriais prieskoniais*) piquant, ante *adj.*; **p. padažas** sauce piquante; 2) *perk. (keliantis smalsumą)*; **p. anekdotas** une anecdote piquante ir t. t.

Paradoksalu, bet kaip matyti iš pavyzdžių, daugiausia žinių apie konkrečių užsienio kalbos daiktavardžių, – tiek einančių straipsnio antrašte, tiek esančių vartojimo pavyzdžiuose – priklausymą vienai ar kitai giminei vartotojui pateikia žodynai, į kurių megastruktūrą gramatikos aprašai iš viso nėra įtraukiami (LITKŽ, 2005; DLPKŽ). Ir atvirkščiai, žodynas, kurio prieduose toks aprašas yra, šiuo aspektu nėra labai informatyvus (LISKŽ). Šis faktas tik dar kartą patvirtina teiginį, kad „gramatikos aprašas“ ir „gramatika žodyne“ nėra visiškai tapatūs dalykai, o drauge parodo, kad neturintys papildomų gramatikos priedų leidiniai gali būti ne mažiau (o kartais gal ir daugiau) informatyvūs, negu juos turintys.

Aišku, tai anaip tol nereiškia, kad gramatikos priedas apskritai negalėtų būti funkcionalus, kad jis negalėtų tapti nedaloma visuma su žodyno straipsniuose pateikiama gramatine informacija. Parengti tokį gramatikos aprašą itin svarbu dvikrypčiuose žodynuose, turinčiuose du adresatus, ir žodynuose, kuriuose lietuvių kalba gretinama su kokia nors retesne kalba (pavyzdžiui, norvegų, suomių, portugalų, arabų ir t. t.). Pastaraisiais atvejais leidinyje pateikta gramatika būtų kone vienintelis šaltinis, leidžiantis ką nors sužinoti apie tų kalbų sistemas.

Toponimų sąrašai ir kitokios informacijos pateikimas

Nors, kaip matėme, specialūs priedai su gramatikos aprašais yra būdingi nedaugeliui po 2000-ųjų metų leistų lietuviškų dvikalbių, nemažai gramatinės informacijos yra tiesiogiai inkorporuota į pačių žodynų tekstą. Tačiau šiuose leidiniuose atskirais sąrašais pateikiama kitokia, tiesiogiai su pačiu žodynu nesusijusi, informacija. Pirmiausiai tai – toponimų (oikonimų ir hidronimų)⁶ bei dažniausiai užsienio kalboje vartojamų sutrumpinimų sąrašai. Įdomu, kad į pastarąjį dešimtmetį leistų žodynų megastruktūrą atskirais sąrašais įtraukiami tautovardžiai (DLAKŽ, DALKŽ, „Prancūzų-lietuvių kalbų žodyne“ – toliau PLKŽ, „Lietu-

vių-anglų kalbų žodyne“ – toliau LAKŽ), populiariausi lietuvių asmenvardžiai (L NKŽ), svarbiausi Lietuvos vietovardžiai (L NKŽ), informatikos terminų žodynėliai („Naujajame prancūzų-lietuvių ir lietuvių-prancūzų kalbų žodyne“ – toliau NPLPKŽ, „Lietuvių-vokiečių kalbų žodyne“ (I, II) – toliau LVKŽ). Į anglų ir lietuvių kalbas gretinančius žodynus neretai dedami sąrašai su Didžiosios Britanijos ir JAV matavimo vienetų išraiškomis metriniais vienetais, Farenheito ir Celsijaus temperatūros skalių palyginimais, atstumais nuo Vilniaus iki kai kurių pasaulio valstybių sostinių ar didžiausių miestų, artimiausių bei ryškiausių žvaigždžių sąrašai.

Ar ateityje modeliuojant dvikalbius žodynus būtų įmanoma atisakyti visų šių „papildomų antraštynų“ ir tokiu būdu suaplustinti leidinių struktūrą?

Darant vienokius ar kitokius pakeitimus žodynų megastruktūroje, pirmiausia derėtų atsižvelgti į nusistovėjusias leksikografinės tradicijas. Tarkim, kai vartotojas yra įpratęs geografinių vardų ar dažniausiai užsienio kalboje pasitaikančių trumpinimų ieškoti būtent leidinio gale, jam nėra paprasta greitai persiorientuoti ir pakeisti darbo su žodynu įpročius. Taigi, lieka tik spėlioti, ar į DALKŽ įvesta naujovė – jame „iš dalies pakeisti žodyno priedai, pavyzdžiui, asmenvardžiai ir geografiniai vardai pateikiami kaip antraštiniai žodžiai pagrindinėje žodyno dalyje“ (DALKŽ, 1998, p.5), tikrai palengvina vartotojų darbą su žodynu.

Kur kas logiškiau būtų atsisakyti palyginti neseniai žodynuose atsiradusių priedų kurie, be kita ko, ir dubliuoja straipsniuose pateikiamą informaciją. Pavyzdžiui, LAKŽ, NLAKŽ, PLKŽ tautovardžiai įtraukti ne tik į pagrindinį, bet ir į papildomą antraštyną. Toks informacijos kartojimas tik bereikalingai padidina žodyno apimtį ir pažeidžia vieną iš svarbiausių leksikografijos principų: „maksimali informacija minimalioje apimtyje“ (Берков, 2004, p.223). Juolab, kad tradiciškai dabartiniai ir istoriniai etniniai vardai lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose (L NKŽ, LITKŽ, 2003, 2005; LVKŽ, VLKŽ; DLKŽ ir kt.) paprastai būna tiesiogiai įtraukiami į žodyno korpusą, kaip ir pamatiniame lietuvių kalbos žodyne DLKŽ⁷.

Abejotina, ar bendruosiuose dvikalbiuose žodynuose tikslinga sureikšminti kurią nors vieną iš specialiųjų terminų rūšių ir ją teikti atskirais antraštynais. Tarkim, į NPLPKŽ bei VLKŽ megastruktūrą įtraukti informatikos terminų žodynėliai. Nors nūdienos pasaulyje informatikos terminai iš tiesų labai plačiai vartojami, jie neturėtų būti šitaip išskirti iš kitų mokslo ir technikos sričių terminijos. Juk šiuolaikinis žmogus kasdien naudojasi ne tik kompiuteriu, bet, tarkim, ir vairuoja transporto priemonę. Tai galbūt tuomet reikėtų atskiru priedu žodyne pateikti ir automobilizmo terminų žodynėlį? O gal dar į jį įtraukti ir ekonomikos, sporto, maisto gaminimo ir t. t. terminų žodynėlius – juk ir be šių sričių leksikos praktiškai neįmanoma išsiversti? Taip bendrąjį dvikalbį žodyną galima išpūsti iki begalybės, paverčiant jį enciklopedija. Tik ar vartotojas tuomet nepasiklys šioje papildomoje informacijoje ir ar nuo to

⁶ Jie paprastai žodynuose vadinami „geografiniais vardais“.

⁷ Šio žodyno įvade, aprašant korpuse pateiktos leksikos visumą, paminimi ir tautovardžiai (tautų bei genčių vardai, Lietuvos miestų, rajonų ir kai kurių miestelių gyventojų pavadinimai), kurie įtraukiami į leidinio antraštyną kaip ir mokslo, meno sričių terminai, tarptautiniai žodžiai.

nenukentės pagrindinis žodyno tekstas – korpusas? Taip nenutiktų, jei didelio vartojimo dažnumo specialieji terminai būtų įtraukti ne į papildomus, o į pagrindinį antraštiną.

Svarstant galimybę žodyno prieduose esančią informaciją tiesiogiai įtraukti į jo korpusą, reikėtų nepamiršti paties svarbiausio dalyko: kiek ji iš viso sietina su tuo konkrečiu leidiniu. Tarkim, ar iš tiesų lietuviškuose anglų kalbos žodynuose pateikiami sąrašai su D. Britanijos ir JAV matavimo vienetų išraiškos metrinio vienetų, Farenheito ir Celsijaus temperatūros skalių palyginimų, o juolab su atstumų nuo Vilniaus iki kai kurių pasaulio valstybių sostinių ar didžiausių miestų, ar artimiausių bei ryškiausių žvaigždžių pavadinimų sąrašai sietini su bendruoju žodynu? Tokio tipo priedai, anot žymaus rusų mokslininko Leonido Stupino, „yra reklaminio pobūdžio ir į žodyną įtraukiami tam, kad nepatyrusį vartotoją suviliotų iš pirmo žvilgsnio matoma informacijos gausa“ (Ступин, 1985, p.45). Nors šis tvirtinimas skamba gana kategoriškai, šiuo atveju jis, deja, yra visiškai pagrįstas.

Kita vertus, pastarojo dešimtmečio dvikalbiuose žodynuose pasitaiko originalių ir įdomių priedų. Su lietuvių kalba susiduriantiems užsieniečiams paprastai ypač didelį susidomėjimą ir nuostabą kelia viena iš lietuviškų asmenvardžių rūšių – vardai, kurių turime apie 4000, t. y. kur kas daugiau nei visos kitos kaimyninės tautos. Tačiau jų, kaip ir kitų tikrinių vardų, nei vienakalbiuose, nei dvikalbiuose žodynuose paprastai nėra. Tad LNKŽ megastruktūroje atsiradusi naujovė – atskiru antraštinu pateikti populiariausi lietuvių vardai yra tikrai sveikintinas dalykas. Vis dėlto šis priedas būtų galėjęs tapti dar vertingesnis, jei žodyno autoriai būtų paaiškinę jų kilmę, pateikę nuorodas į bendrinius ar tikrinius žodžius, iš kurių šie vardai buvo padaryti. Juk šiuose archaiškuose, su pagoniška pasaulėjauta ir pasaulėžiūra susijusiuose varduose yra savotiškai užkoduotos žinios apie mūsų tautos kultūrinį paveldą, kurios lietuvių kalbą studijuojančiam užsieniečiui būtų labai vertingos. Rengiant tokį priedą žodynų sudarytojams didele paspara galėtų būti jau šešis kartus perleistas K. Kuzavinio ir B. Savukyno „Lietuvių vardų kilmės žodynas“⁸.

Išvados

1. Atsižvelgiant į šiuolaikinių Europos leksikografų raginimus supaprastinti žodynų struktūrą, lietuvių leksikografijoje taip pat derėtų objektyviai įvertinti žodynuose esančių „papildomų antraštinių“ svarbą ir funkcionalumą.

2. Rengiant naujus žodynus, nereikėtų pamiršti, jog bet kokia gramatinė informacija pirmiausia turėtų būti neatsiejama paties dvikalbio žodyno teksto dalis. Gramatikos aprašai turėtų ją harmoningai papildyti. Visiškai netikslinga leidinyje pateikti bendrųjų vienos ar kitos kalbos taisyklių aprašą – tai iš tiesų yra gramatikų, o ne žodynų funkcija.

3. Būtų gerai gramatikos aprašus įtraukti į dvikrypčio, tai yra abiem etninėms bendruomenėms skiriamo, žodyno megastruktūrą. Tačiau šiuo atveju pasyviajam ir aktyviajam vartotojui skirti gramatikos aprašai turėtų būti lygiaverčiai.

4. Bet kokio tipo bendrajame žodyne (monofunkciniame

ar bifunkciniame, aktyviajame ar pasyviajame) vertėtų vengti reklaminio pobūdžio informacijos, kuri tiesiogiai nesisieja su konkrečiu leidiniu. Tokia informacija tik apsunkina vartotoją, iš jo pareikalaudama papildomų laiko bei energijos sąnaudų.

5. Jeigu dvikalbiame žodyne vis dėlto yra pateikiami „papildomi antraštiniai“, tai reiškia, kad jie galėtų (ir turėtų) būti vienu iš leksikografinių tyrinėjimų objektų.

Literatūra

1. Barauskaitė-Mikkelsen, D., 2002. E. Jakaitienė, S. Berg-Olsen, Lietuvių-norvegų kalbų žodynas. Recenzija. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, t. 46, pp.192-196.
2. Hartmann, R. R. K., James, G., 1998. *Dictionary of Lexicography*. London-NY: Routledge.
3. Jakaitienė, E., 2005. *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
4. Jurkevičius, P., 2004. Stefano M., Lanza, Lietuvių-italų kalbų žodynas. *Dizionario Lituano-italiano*, 2003. *Res Balticae*, 10, pp.279-281.
5. Lanza, S. M., 2003. V. V. Petrauskas, Italų-lietuvių kalbų žodynas, 2002. *Res Balticae*, 9, pp.267-270.
6. Lanza, S. M., 2007. *Dizionario. La porta d'oriente*, 2, pp.154-155.
7. Marelli, C., 1989. *Dizionario bilingue con schede sui dizionari italiani per francese, inglese, spagnolo, tedesco*. Bologna: Zanichelli.
8. Melnikienė, D., 2009. *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*. Vilnius: VU leidykla.
9. Pruvost, J., 2006. *Les dictionnaires français outils d'une langue et d'une culture*. Paris: Editions Ophrys.
10. Rey, A., 2008. *De l'artisanat des dictionnaires à une science du mot*. Paris: Armand Collin.
11. Берков, В., 2004. *Двужычная лексикографія*. Москва: Астрель.
12. Кудашев, И., 2007. *Проектирование переводческих словарей специальной лексики*. Helsinki: Helsinki University Translation Studies Monographs 3.
13. Ступин, Л., 1985. *Лексикография английского языка*. Москва: Высшая школа.

Šaltiniai

1. DALKŽ – Piesarskas, B., 1998. *Didysis anglų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Alma littera.
2. DLAKŽ – Piesarskas, B., 2006. *Didysis lietuvių-anglų kalbų žodynas*. Vilnius: Alma littera.
3. DLKŽ – Keinys, P., 2000. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, IV leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas
4. DLPKŽ – Melnikienė, D., 2006. *Didysis lietuvių-prancūzų kalbų žodynas*. Vilnius: In Re.
5. LAKŽ – Piesarskas, B., Sveciavičius, B., 2002. *Lietuvių-anglų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.
6. LISKŽ – Rascon, A., 2001. *Lietuvių-ispánų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.
7. LITKŽ, (2003) – Lanza, S., 2003. *Lietuvių-italų kalbų žodynas*. Vilnius: Tyto alba.
8. LITKŽ (2005) – Žindžiūtė-Michelini, B., 2005. *Lietuvių-italų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.
9. LNKŽ – Jakaitienė, E., Berg-Olsen, S., 2001. *Lietuvių-norvegų kalbų žodynas*. Vilnius: Baltos lankos.
10. LVKŽ (I, II) – Balaišis, V., 2004. *Lietuvių-vokiečių kalbų žodynas*, I-II t., Vilnius: Žara.
11. NLAKŽ – Piesarskas, B., Sveciavičius, B., 2002. *Naujasis lietuvių-anglų kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.
12. NPLPKŽ – Melnikienė, D., 2001. *Naujas prancūzų-lietuvių ir lietuvių-prancūzų kalbų žodynas*. Vilnius: Žara.
13. PLKŽ – Balaišienė, I., 2004. *Prancūzų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Žodynas.

⁸ Kuzavinis, K., Savukynas, B., 2009. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

A-t-on besoin de nomenclatures supplémentaires dans les dictionnaires bilingues

Résumé

Les mégastructures de certains dictionnaires bilingues généraux incluent non seulement leur texte principal, dictionnaire proprement dit, mais aussi de différentes annexes qu'on appelle parfois « des nomenclatures supplémentaires ». Ces documents, disposés avant ou après la nomenclature principale, sont consacrés à la description des systèmes grammaticaux d'une ou de deux langues. Ce sont aussi des listes de différents toponymes et des principaux sigles et abréviations de la langue d'arrivée ou de la langue source. Pourtant dans de différentes écoles lexicographiques européennes on se pose de plus en plus souvent la question si les dictionnaires bilingues devraient vraiment sacrifier une certaine quantité de leur nomenclature pour faire place aux annexes. On propose d'intégrer dans la microstructure et macrostructure du dictionnaire toute information accumulée dans les annexes car chaque nomenclature supplémentaire encombre des recherches de l'utilisateur. Le but de cet article était donc d'analyser les types des nomenclatures supplémentaires dans des dictionnaires bilingues lituaniens, réalisés après 2000 et envisager des transformations possibles de leur mégastructure afin d'améliorer leur pouvoir informatif. Dans ce travail on propose également certaines recommandations générales qui pourraient aider les futurs rédacteurs des dictionnaires.

Straipsnis įteiktas 2010 04
Parengtas spaudai 2010 09

Apie autorę

Danguolė Melnikienė, prof. dr., Vilniaus universiteto Užsienio kalbų instituto Romų kalbų katedra.

Mokslinės veiklos sritys: praktinė ir teorinė leksikografija.

Adresas: Vilniaus universitetas, Užsienio kalbų institutas, Romų kalbų katedra, Universiteto g. 5, 01513 Vilnius.

El. paštas: dang3@takas.lt

DOI: 10.5755/j01.sal.1.17.43373